

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОРОЗУМІННЯ В УКРАЇНІ

Замислюючись над проблемами сучасного суспільно-політичного розвитку України, нерідко запитуєш себе: а може й насправді універсальною є мудрість стародавнього китайського застереження: «Не дай вам Бог жити в епоху змін». Мабуть, це є саме так щодо більшості простих («пересічних») громадян, але аж ніяк не для фахівців-політологів, яким такі складні епохи дають змогу краще виявити свої інтелектуальні здібності і послужити суспільству. «Блажен, хто посетил сей мир в его минуты роковые»¹, – писав Федір Тютчев.

Але водночас виникає й питання: а чи ми в змозі правильно розставити акценти і оцінити всю глибину й історичну значущість процесів, що відбуваються зараз в нашій країні і в регіоні Східної Європи та Північної Євразії в цілому. Хіба не правий поет, який сказав: «Лицом к лицу лица не увидать. Большое видится на расстоянье»². Може й не в змозі ми дати всеохоплюючі відповіді, але варто пробувати, вдосконалюючи при цьому свій концептуальний арсенал, відточувати відповідний професійний інструментарій.

І важко утриматися від, скоріш за все, незаперечного висновку, що нинішні українські політики та чисельні коментатори їхніх дій зробили значний внесок, якщо не в розвиток політико-правової теорії, то в надання їй ще більшої витонченості, а використанням в ній поняттям – неймовірної гнучкості. Це, зокрема, стосується сучасних українських інтерпретацій теорії і практики:

1) розподілу влад (з суттєвим відходом від класичних концепцій Дж.Локка і Ш.-Л.Монтеск'є та діючих схем конституцій багатьох західних країн, зокрема, США та Франції),

2) двовладдя (так детально розробленого і втілюваного в політичне життя В.І.Леніним та Л.Д.Троцьким),

3) народного суверенітету з його ідеями права на зміну конкретного уряду і форми правління (починаючи з Ж.-Ж.Руссо та

¹ Тютчев Ф. Цицерон. (1829 г.). // <http://www.litera.ru/stixiya/authors/tyutchev/orator-gimskij-govoril.html>.

² Есенин С. Письмо к женщине. (1924 г.). // Есенин С. Собрание сочинений в трёх томах. Том 1. – М.: Правда, 1983. – С. 348.

засновників США),

4) співвідношення між духом і буквою закону (тут ми маємо новий блок аргументів свідомих чи «стихійних» прихильників різних шкіл природного права в їхньому протистоянні з прихильниками суто нормативіських підходів);

5) зміни культурно-політичної гегемонії (особливо в трактуванні А.Грамші),

6) національного примирення та порозуміння, тощо.

І перед тим, як перейти до розгляду деяких з цих теоретичних напрацювань сучасної української політичної практики, хотілося б (з позицій поміркованого агностицизму) зробити одне зауваження загальнометодологічного характеру. Полягає воно в тому, що при аналізі та трактуванні поточних політичних процесів, мабуть, варто (хоча б трошечки) брати до уваги і ту давню ідеалістичну традицію, що для більшості з нас пов'язана з ідеями, якими пронизані твори Гомера і Платона (і які ми знайдемо в багатьох інших стародавніх текстах, починаючи з шумерських), – бачити який дух, яка дієва особа тонкого світу (на відміну від представників нашого «усталеного» світу) стоїть за тими чи іншими історичними (або просто політичними) подіями, і в чому специфіка нинішнього Духу Часу – *Zeitgeist*, як називав його Рудольф Штайнер. (Не випадково ж почались у наших політиків і юристів розмови про первинність «Духу Конституції» і його переважання над її «Буквою».)

В цілому в Україні склалася доволі парадоксальна, на перший погляд, ситуація. Адже, з одного боку, для нинішнього вітчизняного політичного дискурсу характерна надмірна юридизація застосовуваних підходів. Не так легко значній частині учасників політичних процесів уявляти собі можливість відходу від звичних конституційних конструкцій і можливість новаторських варіантів інституційно-функціонального і загальноконцептуального вирішення ключових суспільних проблем. При цьому нерідко має місце навіть намагання запровадити своєрідні табу на дискусію і напрями мислення. Так, достатньо пригадати «заборону» з боку Президента бодай думати про можливість запровадження в Україні федеративного державного устрою чи офіційної двомовності. Логічним продовженням такого напрями теоретичного мислення часто стають безпідставні звинувачення політичних опонентів в сепаратизмі, непатріотичності, тощо.

З іншого боку, є маса прикладів легкого відходу в практичній політиці від задекларованих базових політико-правових і моральних

принципів (серед яких – незалежність судової гілки влади, законність, відділення влади від бізнесу, тощо).

Занадто висока гнучкість, лабільність застосовуваних теоретичних конструкцій, виявляється, зокрема, в широко обговорюваній тематиці загострення «конфлікту між гілками влади». Якими гілками? Тут є серйозна концептуальна проблема.

Народ довгий час привчали тому, що існують лише три гілки влади – законодавча, виконавча і судова. Плюс велися розмови про «четверту владу» – вільну пресу. А тут (завдяки постійному – відкритому чи латентному – конфлікту між Президентом В.А.Ющенко і Антикризовою коаліцією) ми маємо українську теоретичну новацію – фактично «президентську гілку» влади, адже нема в Україні конфлікту між законодавчою і виконавчою гілками влади – між Верховною Радою і Урядом. Отже, або ми уточнюємо концепцію розподілу влад, або припиняємо розмови про гілки влади і знаходимо іншу, більш дієву теоретичну конструкцію для роз'яснення сутності і форми нинішніх політичних конфліктів.

До речі, ця ситуація в політичному дискурсі, крім аспекту «концептуальної неохайності» наших політиків, має ще корисний дидактичний аспект, адже вона привертає увагу до дуже важливих питань теорії і практики розподілу влад (а також проблем культурно-політичної та інституційної гегемонії в державі). Досить довгий час в суспільній думці України практично ігнорувалося уявлення про множинність гілок влади, про те, що їхня чисельність не обмежується лише трьома зазначеними вище «класичними», нібито раз і назавжди даними видами. В цьому контексті доцільно нагадати, що в межах традиційної китайської концепції розподілу влад, яку в новітній час детально розробив лідер китайської революції Сунь Ятсен, а потім було закріплено в Конституції Китайської Республіки (така Конституція 1947 року і зараз – з деякими змінами – продовжує діяти на Тайвані), крім законодавчої, виконавчої та судової влади, розрізняють також дві інші гілки влади – екзаменаційну та контрольну³. А конституційний досвід Нікарагуа та деяких інших країн включає в себе офіційне закріплення такої гілки влади як установча. В низці країн протягом певного часу після військових переворотів існували як окремі гілки влади влада військова і влада цивільна. В цілому ж серед різних видів

³ Див. статті 83-106 Конституції Китайської Республіки 1947 р. (із подальшими змінами) – конституції сучасного Тайваню (Constitution. Republic of China. – Taipei: Government Information Office, 1997. – P. 16-20).

влади, які можуть виокремлюватися в самостійні її гілки, доцільно розрізняти: установчу, законодавчу, виконавчу, судову, контрольну, екзаменаційно-атестаційну, військову, культурно-ідеологічну (іноді – духовну, а також концептуальну), економічну, тощо⁴. І ця нібито ускладнена (але продуктивна) теоретична конструкція має безпосереднє практичне значення для сучасної України.

Безумовно, можна говорити про існування особливої президентської гілки влади в Україні (цей підхід латентно присутній у дискурсі українських політиків і журналістів), але в такому випадку робити це треба свідомо, не зберігаючи абсолютизацію запозиченої в США та Франції (і домінуючої у вітчизняному державознавстві в останні півтора десятиліття) фразеології стосовно розподілу влад (з наголосом на існуванні трьох гілок). Однак чи не легше зробити інші кроки в сфері теорії: 1) або визнати наявність моделі розділеної виконавчої влади (як це роблять, аналізуючи, зокрема, Україну, деякі західні науковці), або 2) приділити більше уваги концепції двовладдя в умовах деградації єдиної суверенної влади (і передовсім згадуючи при цьому класику більшовицької політичної теорії, тим більше що зараз ми маємо нові яскраві прояви політичного більшовизму, хоча і багато в чому модифікованого у порівнянні з його історичними предтечами).

Будучи об'єктивними, слід визнати, що в Україні продовжується криза державності, яка може бути інтерпретована як багатоетапна революція 2004-2007 років. В інституційному плані ця криза, цей конфлікт, ця революція на своєму новому етапі, що почався з формуванням в серпні 2006 року урядової Антикризової коаліції, має форму протистояння інституцій підконтрольних Президенту і інституцій контрольованих опозицією. При цьому постійно йде процес розширення чи зменшення (тобто перерозподілу) сфер домінуючого впливу тієї чи іншої сили (з цих двох). А крім того, є інші сили, які також претендують на «свій шмат» влади. Протистояння ж досягає такого рівня, що можна фактично говорити про двовладдя, про існування двох різних систем влади (майже як в 1917 році). Президент, який активно протиставляє себе нинішній урядовій коаліції, контролює не лише свій Секретаріат, а і Раду національної безпеки і оборони, Службу безпеки України, Міністерство

⁴ Див.: Якушик В. Проблеми розподілу влади у пострадянському державотворенні. // Щорічна наукова конференція «Україна: людина, суспільство, природа». Київ, 25-26 січня 1996 року. (Тези доповідей). – К.: KM Academia, 1996. – С. 63.

закордонних справ, вертикаль виконавчої влади в областях і районах. Президент активно втручається в кадрову політику в судовій гілці влади. Більшість міністерств та інших центральних державних установ виведена з-під безпосереднього контролю чи фактичного домінуючого впливу Президента. До них нещодавно долучилися і Міністерство внутрішніх справ і значною мірою – Генеральна Прокуратура. Але Президент поки ще не втрачає певних важелів впливу на ці інституції, зокрема, як Верховний Головнокомандувач – на внутрішні війська, а також завдяки передовсім неформальним («тіньовим») процедурам – на Генеральну Прокуратуру (і, безумовно, на суди різних інстанцій та регіонів).

Цілі регіони знаходяться під контролем сил, що дотримуються політичних уподобань Президента чи більш радикальних антиурядових сил. Президент поки ще «повністю і остаточно» не пов'язав себе з парламентською і позапарламентською опозицією, але явно спостерігається тенденція до створення своєї «правлячої опозиції» – поряд з правлячою урядовою Антикризовою коаліцією (і на протигагу їй), адже кожна з цих сторін тією чи іншою мірою здійснює владу. Такий своєрідний розподіл влади де-факто ми бачимо майже в усьому зазначеному вище спектрі різних гілок влади.

Це – стосовно суто інституційного аспекту справи. А є ще аспекти, що стосуються природи сил, які протистоять одна одній (суто соціальні та культурно-цивілізаційні, духовні аспекти). Отже, виникає питання, а як же доцільно інтерпретувати суть наявного політичного, зокрема, інституційного протистояння?

Аналіз українських реалій останніх років дає підстави для висновку, що в країні діють три головні, центральні суб'єкти культурно-політичного процесу, від яких залежать нинішні і майбутні владні конфігурації. Такими суб'єктами є, по-перше, союз націонал-демократичних та радикал-ліберальних космополітичних сил, по-друге, – соціал-популістські сили та залучені до них певні верства націонал-радикалів, по-третє, – своєрідний блок цивілізаційних консерваторів, які в конкретних умовах сучасної України виступають за збереження біцивілізаційного і переважно двомовного суспільства. Технократи та інші види прагматиків є присутніми в усіх цих трьох «макроформуваннях».

Лінії розмежування між цими культурно-політичними напрямками лежать у різних площинах, але вони, насправді, досить чіткі. Так, перший «комплексний» («змішаний») напрям, тобто такий, що не

є ідеологічно «чистим», рафінованим, характеризується наголосом на етнонаціональних та євроатлантичних цінностях. Другий з цих напрямів відрізняється від першого і третього передовсім природною схильністю до тих чи інших форм силових підходів та доволі спрощеною популістською риторикою. А серед базових ознак представників третього напрямку можна назвати такі: 1) для них складна і багато в чому трагічна історія Радянського Союзу – це не історія «радянської окупації», як, копіюючи грузинського президента М.Саакашвілі, фактично почав її вважати Президент України В.А.Ющенко, зокрема, обмірковуючи плани створення відповідного «музею окупації»; 2) а російська мова – не є мовою іноземною, як для колишнього Міністра закордонних справ України Б.І.Тарасюка та тих, хто її вивчає (або частіше не вивчає) в середній школі в західних регіонах України; 3) співпраця з НАТО для них – не засіб захисту від Росії, а один з механізмів забезпечення стабільності і міжнародної безпеки в сучасному світі спільно також і з Росією, але без безпосереднього вступу в цю міжнародну організацію.

Безумовно, є в Україні різні форми націонал-радикалізму та соціал-радикалізму, які поки що знаходяться на периферії політичного процесу. Поки що...

Складові кожного з наявних трьох нинішніх основних політичних блоків, будучи самостійними суб'єктами, можуть в будь-яких час перегруповуватися. При цьому є два головних типи можливих політичних конфігурацій оформлення їхньої взаємодії: а) класовий союз, б) цивілізаційний союз. Зараз Антикризова коаліція уособлює собою своєрідний цивілізаційний союз. В той же час гіпотетична коаліція між «Нашою Україною» та Партією регіонів являла б собою майже класичний «класовий союз» (союз партій потужного капіталу). Таким же за типом політичної конфігурації, але протилежним за своєю соціальною природою був би «класовий союз» соціальних радикалів (наприклад, значної частини БЮТ, комуністів та певної частини позапарламентської опозиції) в разі спільного знаходження в опозиції до сил зазначеного вище іншого «класового союзу».

В результаті тих чи інших союзів, коаліцій політичних сил та різних типів їхньої взаємодії в Україні можливими є різні політичні ситуації – від «боротьби всіх проти всіх» (майже за Т.Гоббсом) і аж до створення ефективної системи загальнонаціонального примирення і порозуміння.

Однак наразі наявні тенденції розгортання політичних подій свідчать про все більшу поляризацію культурно-політичних сил.

Цьому сприяють як нестриманість певних дій Антикризової коаліції, так і постійні провокативні звинувачення з боку їхніх опонентів у «реванші» і спробах «узурпації влади». До речі, ця риторика є двосічною, адже є багато аналогічних небезпідставних аргументів, спрямованих проти дій і задумів Президента і парламентської опозиції.

В той час, коли необхідно створювати механізми національного порозуміння, в Україні дуже добре, детально розроблений інструментарій роз'єднання народу.

Звернемо увагу на кілька показових приклади з точним вибором адресату застосування відповідних ефективних маніпулятивних технологій. Відчуття серйозної загрози, що виникало у багатьох «не дуже національно свідомих» українців від створеного «на замовлення» образу «бандерівця» у вигляді Романа Козака і його однодумців, які марширували на екранах телевізорів в його рекламних роликах в 2004 році, мало не менше емоційне навантаження, не менший політичний вплив на чітке рішення щодо вибору свого кандидата на виборах, ніж для «свідомих етнічних українців» – «антиімперців», «інтеграторів у трансатлантичний простір» – щотижневі (точніше повторювані двічі на тиждень) на хвилях Національної радіокомпанії України авторські програми «20 хвилин з Володимиром Яворівським», що тривають і донині. На сході та півдні України ці радіопередачі талановитого публіциста і незамінного партійного агітатора і пропагандиста нерідко називають (бо саме так їх сприймають) «двадцятихвилинками ненависті» – по аналогії з «двоххвилинками ненависті»⁵ з роману Джорджа Оруелла «1984». Це, мабуть, найталановитіші, найефективніші передачі подібного жанру в Україні, хоча, безумовно, зі своєю однобічною правдою, зі своєю справжньою, але не всеосяжною, тому що лише етнонаціональною (чи націоналістичною) біллю, а часто – і з неприхованою агресією до інакомислячих, «інаковідчуваючих». Нема в Україні подібних (до цих радіопрограм) за своєю емоційністю, за силою свого впливу на відповідну «свою» (адресну) аудиторію. «Неетнонаціоналістичні» сили поки що не дали країні схожого таланту, – ні газета «Комуніст», ні «Київський вісник», ні навіть газета «2000», що намагаються взяти на себе аналогічну роль – давати наснаги представникам «свого» культурно-політичного, свого цивілізаційного «племені».

⁵ Оруэлл Дж. 1984. Роман. // Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – С. 29-31.

Поки ще нема подібного й серед представників «холістичного», «нетрайбалістського», загальноцивілізаційного мислення.

Отже, кожна з подібних, добре вивірених «секторних» політтехнологій має свого надійного адресата і вдало створює у нього образ ворога – або «бандерівця-різуна», або ж, навпаки, «запроданця», «манкурта», «агента імперії», «окупанта», тощо, і водночас викликає стійке і сильне відчуття необхідності єднання відповідної великої адресної групи, на яку цей конкретний відкритий чи латентний (прихований) заклик розрахований. І все це поки ще залишається передусім знаряддям ідеологічної боротьби, тактичною зброєю, а не арсеналом реального державотворення. Адже стратегічна робота, спрямована на справжнє порозуміння і об'єднання мультикультурної країни, передбачає перш за все орієнтацію на баланс інтересів, взаємну толерантність, пошук взаємоприйнятних компромісних рішень з повагою до базових цінностей кожної із сторін і до її сприйняття історії країни, світу, літератури, тощо.

На розкол суспільства в 2004-2007 роках усі «попрацювали на славу» – і ті, хто з Банкової 2004 року запропонував і оприлюднив антитехнології розподілу українців за регіональною ознакою на три сорти; і ті, хто під час протистояння на київському Майдані й інших майданах і майданчиках чітко показав, де «засіли вороги» України і хто вони – «російський спецназ» в будинку Адміністрації Президента України та в аеропортах Київської області, російський Чорноморський флот, що «вже передав» зброю бандугрупам. А крім того, – це, безумовно, заслані хитромудрими російськими спецслужбами два росіянина (з російськими паспортами у кишенях), що припаркували біля штабу В.А.Ющенка в центрі Києва автомобіль з російськими номерними знаками і з завезеною з Росії вибухівкою. Це також – однозначно «російська» отрута для В.Ющенка, таємно доставлена «проросійським» народним депутатом з Росії.

Список проявів цих небезпечних політтехнологій можна продовжити. І якщо за формою їх можна порівнювати з їхнім «дзеркальним відображенням» – створенням «регіоналами» узагальненого образу «Буценка», в якому поєднувалися риси Дж.Буша та В.А.Ющенка⁶, то навряд чи можна було очікувати приєднання противників В.А.Ющенка до табору «Аль-Каїди», а ось до перетворення декого з радикальних українофілів (україноцентристів)

⁶ Див.: Wilson A. *Ukraine's Orange Revolution*. – New Haven and London: Yale University Press, 2005. – P. 95-96, 131, 200.

на певний новий різновид «чеченських моджахедів», готових підривати десь у Тюмені та Уренгої нафто- та газопроводи, по суті залишався лише один крок – крок, пов'язаний з «антиімперською» істерією, яка розгорталася, безумовно, на тлі серйозних помилок керівництва Росії, але все ж таки не таких примітивно-агресивних, що їм приписувалися деякими «гарячими головами» з когорти полум'яних революціонерів 2004-2005 років.

Окремо слід згадати давно вже апробовану досить небезпечну технологію пошуку «справжнього» етнонаціонального підґрунтя наших провідних політиків і державних діячів, зокрема, через «виявлення» прізвищ та імен їхніх батьків і дідів – з відповідними очікуваннями емоційної реакції певної частини вітчизняного охлосу (безумовно, що не демосу). На пам'яті – «політологічні розвідки» Миколи Томенка (ще початкового антикучмівського періоду його боротьби) стосовно найближчих родичів Дмитра Табачника, потім – скрадливі, делікатні вислови Євгена Червоненка щодо його уявлення про національність Ю.В.Тимошенко і, нарешті, нові винаходи – неодноразові нагадування депутатом-регіоналом В.О.Кисельовим (здавалося б, без усякого на то стосунку) колоритних імен дідусів все тієї ж Юлії Володимирівни.

Внесення розбрату в міжетнічні та міжкультурні стосунки у суспільстві є не менш небезпечною політичною технологією, ніж технологія руйнації державних інституцій і, зокрема, – втягування в політичне протистояння державних силових структур, провокування в них внутрішніх розколів, а також технологія підриву основ парламентаризму та базових демократичних принципів формування і функціонування судової системи.

Міжнаціональні конфлікти в Україні в нинішній історичний період, на щастя, не досягали найвищої стадії загострення, але вони існують і навіть потенційно серйозно загрожують національній безпеці країни. Особливо, небезпечними є тенденції розвитку загальної ситуації в Криму, і вони дають нам достатні підстави для таких побоювань.

Певним чином нам поки ще щастить завдяки специфіці загальної культури нашого населення – досить високому ступеню толерантності до представників інших культурних груп. Також нема ще такої критичної маси емігрантів, як, наприклад, у Франції. Крім того, радикальні політичні сили ще не вдалися до системного використання своєї добре перевіреної в боях зброї – роздмухування етнонаціональних конфліктів.

Для запобігання гострих і небезпечних форм етнонаціональних конфліктів передовсім необхідно мати розумну, гнучку і сильну державу – відповідні інституції та їхню політику.

Вироблення ефективної моделі державності, зорієнтованої на консенсусну політику, містить в собі два головні аспекти, а точніше – два рівні процесу планованої та здійснюваної трансформації: нормативно-інституційний та духовно-концептуальний. Характер змін у правових та інших політичних нормах, як і в характері функціонування нинішніх політичних інституцій віддзеркалює не лише певні корективи в юридичній техніці та в конституційно-правовій теорії, а й передовсім суттєві зміни у співвідношенні сил між різними корпоративними та регіональними угрупованнями, різними культурно-цивілізаційними та геополітичними силами.

Після розпаду Радянського Союзу в умовах тимчасового ідеологічного вакууму в українському соціумі склався своєрідний альянс значної частини колишньої партноменклатури та етнонаціоналістичних сил, який найяскравіше проявлявся на рівні загальної політичної риторики. Але помаранчева революція і викликана нею біло-синя революція⁷ привели до чіткішої самоідентифікації всіх складових нашого суспільства. І як це не парадоксально, незважаючи на суб'єктивні прагнення українофільського керівництва помаранчевих сил, завдяки їхній революційній практиці 2004-2006 років в Україні закінчився період культурної й інституційної гегемонії «м'якої», демократичної форми етнонаціоналізму. Укріпилися цінності мультикультуралізму і плюралізму.

В цих умовах підвищується роль врахування інтересів всіх культурно-політичних компонентів нашого народу, всіх його етнонаціональних, субетнічних та лінгвістичних груп. Причому, якщо в тих чи інших випадках може бути доцільним говорити про національні меншини (наприклад, у Закарпатті чи на Буковині), то в інших – про автохтонів, до яких застосовувати лише статус національної меншини навряд чи є конструктивним підходом (наприклад, в Криму). А найголовніше полягає в тому, що теоретико-методологічний інструментарій, пов'язаний з поділом народу на національні меншини та більшість («титильну націю»),

⁷ Див.: Якушик В. Українська революція 2004 – 2005 років. Спроба теоретичного аналізу. // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2. – С. 30-32 (<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1180>).

«не спрацьовує», коли ми, наприклад, стикаємося з необхідністю врахування реальних дуже суттєвих відмінностей між різними субетнічними, мовно-культурними групами етнічних українців та культурно і генетично споріднених і тісно пов'язаних з ними етнічно змішаних груп. Однак саме вони, ці субетнічні та культурно-регіональні групи, як, зокрема, яскраво показала історія 2004-2007 років, є найголовнішими дійовими особами (суб'єктами) історико-цивілізаційного та політичного процесу в Україні. І, виходячи з цього, повноцінне залучення до прийняття політичних рішень політичних представників всіх ключових дійових осіб цивілізаційного процесу є одним з найважливіших факторів становлення нової ефективної моделі вітчизняної державності.

Проблематика відносин і, зокрема, національного порозуміння та гармонізації стосунків між різними етнічними, лінгвістичними та регіональними складовими українського соціуму найчастіше інтерпретується тими чи іншими політичними силами (в тому числі й партіями) в межах одного із двох головних підходів: 1) дихотомії «титульна нація» – національні меншини, 2) концепції мультикультурної політичної нації з можливим (а для багатьох принципово бажаним) закріпленням офіційного статусу двомовності чи багатомовності (наприклад, у Криму – трьомовності), передовсім на регіональному та локальному рівнях.

В етнонаціоналістичній та космополітичній частині політичного спектру України добре представлений кримськотатарський компонент. А в тих сегментах політичного спектру, які можна назвати цивілізаційними консерваторами, суттєвим є представництво різноманітних національних меншин, які побоюються будь-яких проявів стратегії етнонаціоналізму титульної нації. Революційно-популістські сили на цей момент містять в собі дві стратегічно протилежні складові – етнонаціоналістичну (націоналізм титульної нації) та таку, що в принципі схильна до реалізації політики мультикультурності.

Проблематика національних меншин і, наприклад, емігрантів, не є достатньо розробленою і усвідомленою в українському політикумі й, безперечно, потребує пильної уваги, серйозних дослідницьких зусиль і впровадження відповідних активних, спрямованих на перспективу державницьких дій. Етнічний, релігійний, мовний – культурно-цивілізаційні фактори в цілому завжди доцільно враховувати в політиці, зокрема, в локальній та регіональній. Для цього передовсім треба знати реалії відповідних територіальних

громад і мати досвідчених фахівців з практичної етнополітики. Але наявність такого якісного кадрового ресурсу, мабуть, майже всюди в нашій країні є великою проблемою і відповідно – його реальне створення має стати важливим державним і громадським завданням.

В активістській політичній свідомості, безумовно, тісно переплітаються етнічний та громадянський компоненти, навіть в ситуаціях, коли етнічність нібито майже «зводиться до нуля» – в космополітичних та радикальних інтернаціоналістичних варіантах політичної свідомості. І тут варто звернути увагу на різні типи (а може навіть рівні) уявлення про співвідношення відчуття своєї власної етнічності і відповідальності за той чи інший соціум (який сприймається або глобально, або регіонально, або локально, або у його дисперсному існуванні). У одних – це трайбалістська чи земляцька свідомість, у інших – типовий етнонаціоналізм розвиненої нації, у третіх – націоналізм суперетносу чи стратегічного союзу етносів (не обов'язково культурно споріднених, прикладом чого є уявлення про єдину Європу чи про слов'янсько-тюркський культурно-цивілізаційний світ), у четвертих – це свідомість політичного громадянства (з її уявленнями про первинність цінностей політичної нації), у п'ятих – це передовсім свідомість політизованого глобального культурно-політичного проекту (суто політичного, чи релігійно-політичного) в тому чи іншому його варіанті, тощо.

В Україні, такій різноманітній і просторій, всі ці «чисті» типи громадянської свідомості (і чисельні варіації їхнього змішання) ми можемо побачити і відчути, особливо в моменти кризових ситуацій. А чітко уявляючи цю різноманітність, набагато легше розбудувати ефективний проєкт і практику демократичної, гуманістичної і динамічної держави та її відповідальної місії стосовно свого народу, своєї цивілізації і світу в цілому.

Розмірковуючи про «формулу етнонаціональної згоди», кожний, мабуть, по-своєму бачить, якою вона, ця етнонаціональна згода, «повинна бути». У одних вона полягає у нав'язуванні своєї «єдино правильної» точки зору і свого світогляду взагалі, дозволяючи інакомислячим мати свою точку зору головним чином лише в своєму приватному житті і, як правило, мовчати щодо неї в житті політичному. В такому випадку етнонаціональна згода (іноді, до речі, довготривала) базується на політичному і цивілізаційному диктаті, на визнанні виключного права сильнішого на здійснення своєї культурно-політичної гегемонії. В іншому своєму головному варіанті

загальнонаціональне порозуміння (зокрема, етнонаціональна згода) розглядається як створення умов для ефективного функціонування мультикультурного суспільства і мультікультурної держави, що стоїть на захисті законних інтересів усіх складових свого народу і гарантує збереження й розвиток цивілізаційних засад його існування в сучасному динамічному і плюралістичному світі з його різноманітними домінуючими культурно-політичними і економічними впливами.

Наші вітчизняні політики в тій чи іншій формі, відкритій чи прихованій, активно артикулюють ці варіанти стратегій і нюанси їхнього власного бачення щодо них. А активна діяльність деяких новостворюваних політичних рухів, необільшовицьких за своїми базовими політтехнологічними та суспільно-психологічними ознаками (уособленням чого є, зокрема, «Народна самооборона» Юрія Луценка), об'єктивно сприяє подальшому самоусвідомленню в лавах всіх політичних і духовно-культурних складових нашого народу. Адже такі сили насправді є важливим ферментом, каталізатором «природних» соціальних процесів. І поки їм, цим силам, не дають можливості стати абсолютно домінуючими в суспільстві, вони вдало відіграють роль своєрідного «агента» «іронії історії», про яку так яскраво говорили Г. Гегель та Ф.Енгельс⁸. Одним із результатів діяльності «Народної самооборони» може стати не лише «динамізація» «помаранчевого табору», але й сприяння створенню і укоріненню на всіх рівнях і в усіх відповідних сферах структур Антикризисної коаліції, з наданням їм не лише формально-юридичних ознак, але й з набуттям ними реальних життєвих функцій з поступовим перетворенням на структури ще більш широкої Коаліції національної єдності.

На нинішньому етапі розвитку України дуже багато залежить від суб'єктивних факторів, передусім від вибору конкретної політичної лінії керівництвом НСНУ та БЮТ, від типу їхнього погляду на стратегії розвитку українського суспільства: 1) авангардистсько-революційного, конфліктогенного, або ж 2) орієнтованого на консенсусну політику, при якій чітко розуміється, що в Україні мають своє законне місце не лише свій власний П'ємонт, але й Вандея і багато чого іншого, що є розмаїття культур і регіонів. І водночас все це

⁸ Див.: Энгельс В. Вере Ивановне Засусулич, 23 апреля 1885 г. Письмо. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М.: Изд-во политической литературы, 1964. – Т. 36. – С. 263.

– справжня Україна. Дуже багато залежатиме від того, чи погодяться «свідомі українці» на те, щоб їхній Президент був не лише «їхнім», «помаранчевим» Президентом, а й насправді Президентом усієї України, двох її головних складових, щоб він остаточно «повернувся з помаранчевого Майдану» і зайнявся об'єднанням своєї політичної нації.

Один з найважливіших аспектів серйозної і ефективної державницької політики нині полягає в необхідності розпрощатися з давно застарілими уявленнями, початки яких навіть не у більшовизмі, – розпрощатися з «ідолами натовпу», або – за Френсісом Беконом – з «ідолами майдану»⁹. Безумовно, що остаточний вибір – за народом, свідомим своїх реальних інтересів, який вже не буде мовчати, погоджуючись на сумнівну роль простого об'єкту маніпулювання і політичних експериментів.

В сучасній Україні в сфері політичної надбудови можливо майже все, що завгодно. Прогнозувати тут нелегко. Але можна сказати, що є певні тенденції, і найближчим часом хід подій залежатиме передовсім від співвідношення політичних сил між трьома основними гравцями, які діють на цей час, і від їхніх підходів до головних питань, що розділяють суспільство і можуть спричинити у ньому вибух. З цим пов'язана і проблема того, наскільки найбільш радикальні культурно-політичні сили можуть й надалі утримуватися на периферії політичних процесів, адже в умовах загострення загальнонаціональної кризи вони можуть поступово перебрати на себе перші ролі, з усіма впливаючими з цього наслідками.

І тут необхідно виділити два блоки ключових питань. Перший – це ставлення до базових господарських проблем і проблем власності. Чи ми будемо й надалі орієнтуватися на елементи нафтового і газового «допінгу», чи будемо докорінно змінювати нашу економіку і робити її постіндустріальною? І наскільки те, що за роки незалежності було вкрадено у суспільства, було вкрадено законно? Від відповіді на ці болючі питання з боку головних суб'єктів політичного процесу залежатимуть майбутні владні конфігурації і майбутнє суспільства в цілому.

Другий блок питань – цивілізаційний. Стосовно цієї сфери всім нам треба стратегічно вирішити: або ми моноцивілізаційне суспільство – і ми ідемо кудись в одному напрямку, не звертаючи

⁹ Бекон Ф. Афоризми об истолковании природы и царстве человека. // Бекон Ф. Сочинения в двух томах. – 2-е, испр. и доп. изд. – Т. 2. – М.: Мысль, 1978. – С. 18-19.

уваги на значну частину свого суспільства, або ми – суспільство біцивілізаційне і будемо завжди намагатися зберігати єдність цього суспільства, не руйнуючи її.

У будь-якому варіанті, найперспективнішим (і навіть скоріш за все неминучим) у стратегічному плані виглядає орієнтація на національне порозуміння і створення надійної широкої коаліції на загальнонаціональному рівні та інституціоналізацію різних типів ідейної гегемонії на регіональному та локальному рівнях. В сучасному світі є безліч прикладів такого співіснування якісно різнотипних культурно-політичних сил. Одним з найяскравіших з них є незалежна Індія, де в багатьох регіонах країни існують і ефективно діють уряди, склад та програми яких якісно відрізняються від того, що має місце на рівні центрального (загальнонаціонального) уряду.

Здається, що є цілком можливим, щоб більшість з нас спробували і змогли зрозуміти інтереси та звички представників іншої половини країни, до якої (половини) вони самі не належать, але виявляють готовність рухатися до порозуміння та співчуття «іншому», – тому, хто трохи чи суттєво відрізняється від «своїх» за культурою, мовою (чи діалектом), сприйняттям історії тощо. Є не лише бажаним, але й реальним порозуміння між двома головними цивілізаційними компонентами України – Україною українофільською та Україною двомовною (в тому числі суржиковою) та російськомовною з сильними уподобаннями до постімперських, євразійських цінностей.

Не боротьба на взаємознищення, не тотальне протистояння, а порозуміння, причому не на базі диктату чи шантажу з боку тієї чи іншої сторони, а на підставі дієвого розподілу сфер культурно-політичної гегемонії та створення ефективних зонтичних структур, що сприяють стратегічній національній єдності в розмаїтті – таким уявляється реальний (хоча зовсім не легкий) шлях виходу з нинішньої складної культурно-політичної ситуації в країні. Потрібна орієнтація на створення і підтримання балансу інтересів різних мовних, діалектних, регіональних, культурно-цивілізаційних, конфесійних та інших ідеологізованих верств населення України. Треба відійти від тих небезпечних елементів світобачення, які нерідко дозволяють інтерпретувати наявні суспільно-політичні протиріччя у дусі пошуку серед тих чи інших широких верств своїх співвітчизників втілення Абсолютного Добра і Абсолютного Зла та відповідного розподілу на «своїх» і «чужих».

У пам'яті повинен завжди бути присутнім досвід як відносно «безболісних» нещодавніх політичних «розлучень» європейських

етносів і субетносів Чехословаччини і Союзної держави Сербії та Чорногорії, так і набагато болючіший досвід розколів Кіпру, Молдови, Грузії, Автономного краю Косово і Метохія. Якщо в мовному питанні комусь вигідно намагатися порівнювати «ідеальну модель» України лише з Францією, а не з сусідніми Бельгією та Швейцарією і не з такою ж франкомовною – як і вони (а не лише англomовною) – Канадою, то серйозним науковцям і політикам треба оперувати не вибіркоким, а багатограним, багатоаспектним і різнотипним досвідом політико-правого оформлення національного порозуміння, при чому не лише «співіснування» регіонів і етносів (чи субетносів), але й їхньої успішної, ефективної взаємодії і на цій базі – їхньої саме стратегічної єдності в розмаїтті.

Одним з ключових компонентів такої політичної єдності є наявність спільного розуміння геостратегічного простору своєї країни. Важливими є не лише формально-юридичні аспекти проблеми входження України в глобальні та регіональні структури, а й передовсім реальна роль України в них і наслідки для України, в тому числі для єдності її гетерогенного народу. Адже Україна повинна бути не «задвірками», не забутою периферією, не територією, на якій інші розгортають свої програми, а реальним суб'єктом політичних процесів. Саме в цьому контексті слід розглядати питання про те, чи може Україна «фізично» бути «звичайним» членом НАТО, і, наприклад, планувати можливість розміщення і розміщувати на своїй території нові контингенти нових закордонних військ і озброєнь, як наприклад, роблять чи планують це зараз Румунія, Чехія, Польща. Варто просто замислитися над цим, оцінити всі аспекти цієї комплексної проблеми, а потім приймати збалансовані рішення і бажано – демократичним, а не «явочним» (виключно «зверху») шляхом.

Враховуючи наявні, поки ще домінуючі тенденції в українському суспільстві, можна не сумніватися, що дуже скоро постануть питання загальної керованості ситуації в Україні та необхідності справжнього дієвого впливу експертного середовища на суспільно-політичні процеси. Фахівцям-політологам є що сказати і що робити.

Незважаючи на всі складнощі об'єктивного і суб'єктивного характеру, які ми спостерігаємо в Україні, я все ж таки залишаюся поміркованим оптимістом. Віра моя в мудрість народу і в заступництво його вищих духовних охоронців сильніша, ніж відчуття ризиків нинішнього моменту.